

מבט על, גיליון 754, 11 באוקטובר 2015

פרידה מסוריה, פרידה מסייקס-פיקו

גדעון סער וגבי סיבוני

שתי סיבות עיקריות החזירו את מלחמת האזרחים בסוריה לראש סדר היום העולמי. הראשונה נוגעת להעצמת הנוכחות הצבאית הרוסית במדינה. אם עד לפני שבועות ספורים הנוכחות הרוסית בסוריה הייתה שולית ובפרופיל נמוך, זו הפכה משמעותית עם הצבתם של עשרות מטוסי קרב ומסוקים, מאות חיילים ומערך אמצעי הגנה בשטח המדינה. נשיא רוסיה פוטין ציין גלויות שלוש מטרות לפעולה הרוסית: סיוע לשרידותו של משטר אסד, פגיעה ב'מדינה האסלאמית' וחסול קיצונים אסלאמיים רוסים, הנלחמים בשירותה. הסיבה השנייה נוגעת להצפה של אירופה בזרם מתגבר של פליטים, תופעה המונעת ממנהיגי היבשת להמשיך ולהתעלם ממלחמת האזרחים המתמשכת.

למרות שהחזרת היציבות לסוריה הינה אינטרס מובהק ודחוף של כל הצדדים המעורבים במלחמת האזרחים, בארבע השנים האחרונות הסתכמה תגובתן של מדינות מובילות במערכת הבינלאומית למרחץ הדמים במדינה בגינויים ובמאמץ להימנע ממעורבות ישירה במתרחש. זאת, למרות שכבר בשלביה הראשונים של המלחמה התברר שהשלכותיה אינן תחומות לסוריה. חוסר היציבות מוקרן לשכנותיה עקב בעיית הפליטים שנמלטו אליהן – לבנון, טורקיה וירדן. אירופה מתמודדת עם פליטים סורים המתדפקים על שעריה. לחץ זה יגבר, לאור המספר העצום של אזרחי סוריה הנמלטים מאזורי הלחימה. כשליש מבין עשרה מיליון הפליטים הסורים, יצאו מגבולות המדינה. בימים אלה נאמד קצב היציאה של פליטים מסוריה בכ-70-100 אלף בחודש.

כעת, לנוכח התקיפות הרוסיות בסוריה נעשים ניסיונות לגבש פתרון שיהיה מקובל על המעצמות. סוכנות הידיעות רויטרס פרסמה מפי שר החוץ האמריקאי ג'ון קרי (29 בספטמבר 2015), כי "ארצות הברית ורוסיה גיבשו עקרונות יסוד לעתיד סוריה" וכי "מוסקבה ו-ווינגטון הסכימו כי סוריה תישאר מאוחדת, חילונית ולוחמת [ב'מדינה האסלאמית']". עוד צוטטו מקורות בבית הלבן כי "האפשרות שאסד ימשיך לשלוט אינה מעשית". נראה שהמערב ממשיך לעסוק ברעיונות חסרי היתכנות מעשית.

כל מאמץ לאתר פתרון למשבר בסוריה חייב להכיר בכך שסוריה, כמדינה ריבונית בגבולותיה המוכרים, כפי שהיו ב-2010, אינה קיימת עוד. בשטחה המוכר לא תיכון בעתיד הנראה לעין מדינה ריבונית עם שליטה מרכזית אפקטיבית. לרצון המנחה גורמים בקהילה הבינלאומית להחזיר את הגלגל לאחור ולייצב מחדש את סוריה "הישנה" סביב שלטון אחר, אין היתכנות אסטרטגית-פוליטית. כל תכנית אסטרטגית, שתגובש במטרה להפסיק את מלחמת האזרחים בסוריה ולעצב את עתידה צריכה לצאת מהנחת יסוד ברורה: את סוריה המפורקת והמפולגת לא ניתן לחבר מחדש. לכן, יש להתמקד במאמץ לאתר חלופה מעשית למדינה הסורית ולגבש תכנית ישימה, שקווי המתאר שלה יהיו מוסכמים ומקובלים על המובילים במערכת האזורית והעולמית.

במהלך מלחמת האזרחים חולקה סוריה דה-פקטו לאזורי שליטה, שמאפייניהם העיקריים הם דמוגרפיים. תנועת הפליטים והתושבים הפנימית התנהלה לכיוון הריכוזים האתניים-דתיים, בהם חשו בטוחים יותר. אף שאין זהות אינטרסים מוחלטת בקרב הקבוצות האתניות, בשטח התעצבה למעשה חלוקה של מרחבים הומוגניים יחסית מבחינה דמוגרפית. בנסיבות אלה, נראה שחלוקת סוריה דה-יורה למספר ישויות מדינתיות נפרדות, על בסיס אתני-דתי, היא המהלך המתבקש והטבעי – גם משום שגלום בו סיכוי לא-מבוטל לתרום לייצוב הזירה ולהפסקת המלחמה.

הרוב הסוני שולט וישלוט ברוב שטחה של סוריה. לצד זה, יינתנו ערובות בינלאומיות ואזוריות לביטחון של קהילות המיעוטים. בשטח סוריה מרוכזות שלוש קבוצות מיעוטים גדולות, באזורים מובחנים: העלאוויים – במערב, ברצועת החוף; הדרוזים – בעיקר בהר הדרוזים, שמצפון לירדן; והכורדים – בצפון, בגבול טורקיה. המתווה להסדר בסוריה צריך להתבסס על הבטחת קיומן של קהילות אלה בישויות מדינתיות משלהן. אימוץ המתווה יהווה מנוף להתמודדות עם 'המדינה האסלאמית' וארגונים אסלאמיים רדיקליים אחרים.

סוגיית תפקידו של אסד בכל הסדר עתידי בסוריה, היא סלע מחלוקת בין רוסיה למדינות המערב. האחרונות דבקות ברצון לראות את אסד מפנה את מקומו, ואילו רוסיה רואה באסד גורם התומך באינטרסים שלה באזור. סביר, שהמשך אחיזתו של אסד במרחב העלאווי בלבד תוכל לשכך את התנגדות המערב מחד גיסא ומאידך גיסא תאפשר לרוסיה לשמור על האינטרס שלה ברצועת החוף (טרטוס ולטקיה), במקביל להמשך הלחימה ב'מדינה האסלאמית'. ראיית רוסיה ואיראן תשקף מן הסתם תובנה, כי המשך המלחמה והסתבכותה יעמידו בסכנה את מאחזיהן בסוריה, וכי אינטרסים שלהן יישמרו באמצעות קשריהן עם הישות העלאויות.

על אף הרתיעה הרווחת במערכת הבין לאומית מהתפרקות של מדינות, חלוקת סוריה עולה בקנה אחד עם האינטרסים של רוב השחקנים הגלובליים והאזוריים, המעוניינים בהשבת השקט לסוריה, בין היתר על מנת לבלוס את 'המדינה האסלאמית' – ארצות הברית ומדינות אירופה מזה, והמשטרים בירדן ובלבנון מזה. עם זאת, הגם שחלוקת סוריה עולה בקנה אחד עם אינטרסים ישראליים, לא נכון שישראל תוביל את הנושא במערכת הבינלאומית, אלא תתמקד בשמירת האינטרסים החיוניים לה.

הסדר מדיני חדש בשטח סוריה, שיתבסס על חלוקתו למספר ישויות מדינתיות, אפשר שיהיה (אם כי לא בהכרח) בעל מבנה פדרטיבי או קונפדרטיבי. ההסדר המוצע יסייע להפחית חיכוכים בין הקבוצות השונות, לצמצם את האיום במלחמת אזרחים תמידית, וכן לספק הגנה לקהילות המיעוט מפני כוחות אסלאמיסטיים-רדיקליים, ביניהם 'המדינה האסלאמית'. תוצאה נלווית לייצוב הזירה על בסיס זה, תהיה בלימה של ההקרנה השלילית של הלחימה בסוריה, המהווה רקע להקצנה אסלאמית-רדיקלית, על המרחב האזורי ובפרט על ירדן ולבנון.

לרעיון המוצע שורשים בהיסטוריה הסורית. במהלך שלטונה המנדטורי בלבנט גיבשה צרפת בשטח סוריה חמש יחידות סמי-מדינתיות, בשאיפה להכשירן לשלטון ריבוני עתידי. לאוטונומיות הדרוזיות והעלאויות, היה אף מאפיין אתני-דמוגרפי. ארבע מתוך חמש מדינות אלו נוצרו בספטמבר 1920. "מדינת הר הדרוזים" נוסדה שנתיים לאחר מכן. כך, החבל הנוצרי הפך מאוחר יותר למדינת לבנון והמיעוט הטורקי בחבל איסכנדרון סופח לתורכיה ב-1939. הרעיון הצרפתי המקורי קשר בין המבנה המדיני לבין השאיפה להגנה על המיעוטים.

בסוף 2013, הכריזו הכורדים בסוריה על הקמת חבל כורדי אוטונומי, פרסמו טיוטת חוקה וקראו לבחירת פרלמנט. חששותיהם של הכורדים כיום, כמו גם של הדרוזים, ממוקדים באיום הנשקף להם מה'מדינה האסלאמית' ומיתר הארגונים הסונים הקיצוניים. לפרויקט הלאומי הכורדי בסוריה זיקה למיעוט הכורדי בעירק ובטורקיה, כמו גם לתפיסה של בניית אומה ומדינה עצמאית בכל שטחה של "כורדיסטן הגדולה". משום כך, השגתה של תמיכה טורקית בהסדר שיכלול ישות מדינית כורדית בשטח הסורי תהיה אתגר לא פשוט. יתכן שהבהרה מטעם המעצמות, כי הישות הכורדית לא תורחב מעבר לגבול סוריה תסייע לשכך התנגדות טורקית צפויה.

השאיפה הלאומית הדרוזית פחותה לכאורה מזו הכורדית, ומעייניהם של הדרוזים נתונים בעיקר לעצם הישרדותם. ואולם, ברי כי בנסיבות הקיימות, אוטונומיה דרוזית בדרום סוריה (מהסוג שהייתה להם בתקופת המנדט הצרפתי ואשר בוטלה לקראת עצמאותה המדינית של סוריה), עשויה להתקבל על הדרוזים בברכה במסגרת ההסדר המוצע. יש לשער, שיימצאו גורמים אזוריים ובינלאומיים שיתמכו בייסודה של ישות כזאת, משום שהיא תהווה גם חיץ בין ירדן מדרום לבין המערכת הסונית הרדיקלית שבמרכזה של סוריה.

כל עוד ידבקו השחקנים המרכזיים במערכת הבינלאומית ברעיון הסרק של מדינה חילונית בסוריה תחת שלטון מרכזי אחד, לא ניתן יהיה לקדם פתרון. ואולם, בעת הזאת, לאחר ארבע שנים של מלחמת אזרחים אכזרית, רבע מיליון הרוגים, עשרה מיליון פליטים, ערעור יציבותן של לבנון וירדן וכן סכנת התנגשות צבאית בין המעצמות מעל שמי סוריה, יש לכלל הצדדים תמריץ לשנות כיוון. לאור התיקו הצבאי המתמשך יכולים כל הצדדים להעריך, שחלוקת סוריה עשויה לאפשר להם לשמור על אינטרסים יסודיים שלהם ולמנוע מהם להמשיך ולשלם את המחירים הבלתי-נסבלים המושגים עליהם כולם.

המשמעויות של המשך המלחמה בסוריה הן טבח, פליטות, טרור, ואף איום בהשתלטות מוחלטת של המחנה הסוני הרדיקלי על כל המרחב הסורי. לעומת זאת, מהלך מתואם ומוסדר, שתכליתו תהיה 'הפרדת כוחות' בין הרוב הסוני במדינה לבין המיעוטים החיים בשטחה, ואשר יתבצע בגיבוי והובלה בינלאומיים, נראה כפתרון הנכון, שכן הוא בעל פוטנציאל הייצוב הגבוה ביותר. הסכם סייקס-פיקו גזר את הלבנט למדינות לאום לפני כמאה שנים, בתהליך שלא הצטיין בזיקה הדוקה לזהויות ולהגיונות דמוגרפיים. הגיעה שעת הפרידה ממנו, לפחות בסוריה. המציאות כבר עשתה זאת. עתה הגיע תורם של המדינאים.